

Безусловно, многие универсальные символы УПС не являются изобретением переводчиков. УПС как профессиональный навык последовательного переводчика возникла и формировалась в период первой и второй мировых войн, а изучением сущности символов занимались еще античные философы.

Кроме того, использование символов как особого вида записи информации используется в разных областях человеческой жизнедеятельности. Наиболее близким к нашей теме является использование блисс-символов. В 1971 году было зарегистрировано Blissymbolics Communication International (BCI) – общество, которое взяло на себя ответственность за совершенствование, систематизацию и распространение языка блисс-символов, названного так в честь Чарльза Блисса (1897–1985), который в 1949 году издал книгу по семантографии. Новый язык, по мнению его создателей, был предназначен для расширения возможностей коммуникации в поликультурной среде и рассматривался ими как международный язык. Этот базовый принцип сближает УПС и язык блисс-символов. В качестве слов блисс-языка используются символы, которые соотносятся с понятиями. Активный вокабуляр данного языка составляет около 100 слов (хотя из вышеупомянутой семантографии было заимствовано около 900 слов). Данные характеристики также позволяют увидеть сходство блисс-языка и УПС.

Ниже предлагается таблица, наглядно демонстрирующая сходство некоторых символов УПС и блисс-языка, которое обусловлено общими принципами человеческого мышления:

Таблица 1. Изображения фрагментов смысла

№	УПС	Blissymbolic Language
1.	m – возможность	m – модальность
2.	Предикативные символы: 	Символы ориентации:
3.	Деньги: 	Деньги:
4.	Президент: 	Взрослый человек:

Как представляется автору статьи, преподавателям и студентам, занимающимся практикой устного последовательного перевода, будет полезно ознакомиться со структурой языка блисс-символов и, возможно, позаимствовать наиболее приемлемые, с точки зрения профессионального переводчика, символы.

Источники и литература:

1. Латышев Л.К., Прворотов В.И. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе.: Учебно-методическое пособие. – М.: НВИ–ТЕЗАУРУС, 2001. – 136 с.
2. Новейший философский словарь. Мн.: Интерпрессервис; Книжный дом, 2001. – 1280 с.
3. Сдобников В. В. Теория перевода. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2006. – 448 с.
4. Словарь литературоведческих терминов. – Ростов н/Д.: Феникс, 2002. – 320 с.
5. Швачко С.О. Проблемы синхронного перевода. Навчальний посібник. – Вінниця: Фоліант, 2004. – 112 с.

Храбскова Д.М.

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ЗВУК МОВИ» І «ЗВУК МОВЛЕННЯ» У МЕТОДИЦІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕОРІЇ ФОНЕМ

У ХХ ст. відбувається суттєве оновлення підходів та методів лінгвістичних досліджень. Настає час структурного мовознавства та польових експериментів. Лінгвістика виходить із «кабінетів», щоб зосередити увагу на «живій мові» – мовленні, на її безпосередньому носії – мовці. Проблема окреслення понять «мова» і «мовлення» (*langue et parole*) стає однією з першорядних при розв'язанні питань як теоретичного, так і прикладного мовознавства: що є первинним, як співвідносяться ці два явища дійсності і чи є вони взагалі чимось реальним або існують лише у людській уяві, з чим на практиці має справу дослідник-лінгвіст? Поставлені питання і дотепер є *актуальними* при вивченні структурних зв'язків та складових одиниць кожного з рівнів мовної системи. Будь-яка сучасна лінгвістична теорія зауважує на розмежуванні понять «мова» і «мовлення», котрі вперше систематизував та обґрунтував Ф. де Соссюр [9]. Слід додати, що питання співвідношення оговорюваних феноменів ще раніше було порушеним В. фон Гумбольдтом [12], Г.Штейнталем [13], І.О.Бодуеном де Куртене [2]. Проте, саме робота Ф. де Соссюра привернула увагу наукових кіл, оскільки швейцарський мовознавець поклав дихотомію «мова» / «мовлення» в основу всієї своєї загальнолінгвістичної теорії. Мовлення, за цією теорією, є «індивідуальним актом волі та розуміння, в якому слід розрізняти:

– комбінації, за допомогою яких мовець користується мовним кодексом з метою вираження своєї особистої думки;

– психофізичний механізм, що дозволяє йому (мовцю) об'єктивувати ці комбінації [9]. З іншого погляду, «мовлення – це сума всього, що говорять люди [...]»; мовлення необхідне для того, щоб була встановлена мова; історично факт мовлення завжди передує мові [1, с. 184 – *цит. за Ф.М.Березіним*]. З розвиненням лінгвістичної доктрини змінювалися назви концептів у теорії Ф. де Соссюра (Л.Єльмслев – «схема і узус» [4, с.106], Н.Хомський – «компетенція і виконання» [10, с. 38], виводилися більш складні трихотомічні формули: Е.Бюссанс [14], Л.В.Щерба [11] та інші. Г.Глісон таким чином висловив позицію дескриптивної лінгвістики: «Мовлення і є в дійсності організованою системою або структурою, і саме вона складає об'єкт дослідження лінгвістики» [3, с. 28]. Лінгвіст розглядає мовлення як упорядковану послідовність певних видів звуків та їх сполучень. Процес мовлення є застосуванням людиною різноманітності мовних одиниць в життєвих ситуаціях; процес, що складає результат формування і передачі думки засобами мови. Визначення межі, за якою акустичний сигнал стає одиницею мови, складає предмет лінгвістичних дискусій вже понад століття. Чи доцільно при визначенні мінімальної одиниці мовної системи розмежовувати (або ж виключати взагалі) фонетичний (Л.В.Щерба, М.І.Матусевич, Л.Р.Зіндер, М.В.Бондарко) і граматичний (І.О.Бодуен де Куртене, Р.І.Аванесов, О.О.Реформатський, М.В.Панов) підходи? При засвоєнні досвіду фонетичних досліджень Ленінградської та Московської шкіл цілком природно постає *питання про первинне визначення фонем через інтерпретацію акустичного сигналу як системного явища у мові та мовленні* (що і складає мету запропонованої статті).

Звук, у загальному розумінні, є фізичним явищем, що створюється коливальними рухами часток повітря або іншого середовища. З фізичної точки зору, звук мовлення, мовленнєвий сигнал – це такі коливання часток повітря, які сприймаються слухом. Інакше кажучи, це звичайний акустичний сигнал і водночас – фізичне явище, що викликає слухові відчуття. Як будь-який акустичний сигнал звук мовлення являє собою процес поширення енергії акустичних коливань у пружному середовищі і може бути представленим у вигляді звукових хвиль. Останні є «результатом процесів стиску та розрядження часток середовища, форми фронтів яких залежать від властивостей джерела і умов розповсюдження» [6, с. 146]. Звуковими хвилями визнають механічні хвилі в діапазоні частот 16 – 20.000 Гц, саме тому, що при впливі на органи слуху вони викликають відчуття звуку: механічні хвилі, частоти яких менше 16 Гц, є інфразвуковими, з частотами більше 20.000 Гц – ультразвуковими. Як і всі акустичні сигнали, звуки мовлення характеризуються певним набором фізичних об'єктивних ознак: залежністю звукового тиску від часу (тобто часовою структурою звукової хвилі), тривалістю звучання, спектральним складом, місцем розташування джерела в просторі і т.ін.

Швидкість розповсюдження звукових хвиль корелює з кількісними показниками властивостей середовища. В повітрі, за звичайних умов (температура 0°C, тиск P=100 кПа), вона складає 331 м/с і зростає з підвищенням температури.

Від характеру спектра (сукупність усіх значень певної величини, що характеризує систему або процес) звуку поділяються на чисті тони, шуми і музичні звуки. Механічна хвиля, для якої коливання молекул середовища постійно тривають на одній частоті, являє собою чистий тон. Зі зміною частоти тону змінюється характер звукового сприйняття, інакше, висота тону, що прямо пропорційна частоті механічної хвилі: чим більше частота, тим вище тон. Шум характеризується суцільним спектром: його спектральні складники розташовані безперервно в певній ділянці звукового діапазону. Періодичні коливання породжують тони, неперіодичні – шуми. Звуки мовлення, що складаються або з шумів у чистому вигляді, або з певних комбінацій шумів з тонами класифікуються як приголосні, звуки-тони – як голосні. Тони виникають унаслідок руху голосових зв'язок у гортані, а також відповідних резонаторних коливань повітря у надгортанних порожнинах. Шуми формуються шляхом подолання струменем повітря штучних перешкод у мовленнєвому каналі.

Музичний звук має набір спектральних ліній, між частотами яких спостерігаються кратні відносини. Залежно від співвідношення амплітуд низькочастотних і високочастотних складників змінюється характер звукового сприйняття. Для оцінки даного сприйняття використовується поняття забарвлення звуку або тембр, який розрізняють за рівнем амплітуд низько- чи високочастотних складників.

Для оцінки сили звуку використовується характеристика суб'єктивного сприйняття – гучність звуку, котра залежить від інтенсивності механічної хвилі. Поріг звукового сприйняття, тобто мінімальна інтенсивність, яку здатна сприймати людина, дорівнює 10^{-12} Вт/м².

Звук є тим матеріальним, що мова використовує для передачі повідомлення. Проте, як наочно продемонстровано, це, ймовірно, галузь досліджень не лінгвіста, а фізика: навіть володіючи всіма фізичними характеристиками звуку, навряд чи можливо відтворити звук мовлення, що відповідає аудио-акустичним вимогам певної природної мови і, тим більше, малоімовірним видається встановлення ролі, котру він має відігравати в системі цієї мови. Як і будь-який інший акустичний сигнал, звук мовлення зазнає процедури обробки в слуховій системі мовця: на основі його аналізу формуються слухові відчуття. Але акустичні характеристики звуків мовлення являють собою нестійку, досить варіативну субстанцію. Тривалість мовленнєвих одиниць за звичайних умов не перевищує 20–30 м/с, тому в достатній мірі складним видається пояснення їх ідентифікації слухачем зі швидкістю 10–12 звуків за секунду. З цього приводу Г.Глісон зауважує, що «звуки мовлення не є суто фізичним явищем [...] і лінгвістика не може обмежуватися вивченням звукових хвиль, розглядаючи їх як суто фізичне явище та досліджуючи суто фізичними методами» [3, с. 17]. Процес сегментування мовленнєвого ланцюга на звуки мовлення стає ні чим іншим, ніж відображенням

членування на мовні одиниці–фонемі. Таким чином, звуки мовлення визначаються не за фізичними характеристиками, а на підставі мовних (у тому числі, граматичних) критеріїв: мовлення незнайомою мовою сприймається як безладний потік звуків, позбавлений будь–яких значень. О.О.Реформатський наводить цікавий приклад із «Війни і миру» Л.Толстого, «коли російський солдат Залетаєв, почувши пісню французького полоненого Мореля: «Vive Henri quatre, Vive, se roi vaillant! Ce diable à quatre [...]», відтворює її як «Віваріка. Виф серувару! Сідябляка!» [7, с. 33]. Але якщо людина сприймає мовлення мовою, яка їй попередньо знайома, то водночас з обробкою суто акустичної інформації триває фонетико–морфологічна розшифровка, для чого підключаються відповідні відділи головного мозку. Л.В.Щерба справедливо вказує, що «звуки мовлення – це мовні, а не фізичні одиниці. Якщо розглядати мовлення просто як такий (акустичний) феномен, тоді неможливо говорити про «а», «е» і т. ін., так як це вже поняття, що відносяться до нашої мови як до засобу спілкування; і це ще велике питання, став би акустик, котрий не мав би ніякої уяви про людську мову, класифікувати всі ці відтінки звуків так, як робимо це ми» [11, с. 23].

Лінгвіста звук має цікавити як засіб передачі повідомлення. Носієм інформації є одиниця мови (звук мови), що складається з мовленнєвих реалізацій (звуків мовлення) і водночас устанавлює діапазон варіювання цих реалізацій. Найпоширенішу думку сучасного мовознавства висловив М.П.Кочерган: «Мовні одиниці так відносяться до мовленнєвих одиниць, як мова до мовлення, психічне до психофізичного, сутність до явища, загальне до часткового, абстрактне до конкретного, можливе до дійсного. Усе це можна звести до відношення інваріант – варіант. Саме це лягло в основу поділу одиниць на мовні і мовленнєві» [5, с. 58]. Вже Паніні у своїй граматиці чітко розмежовує поняття звук мови (sphōta) та звук мовлення [1, с. 66]. Звук мови є численністю звуків мовлення, частково тотожних, частково близьких в акустико–артикуляційному відношенні, що зустрічаються у різних мовленнєвих реалізаціях, в складі певних значущих одиниць. Термін «фонема», що власне і передає поняття «звук мови», був запропонований французьким лінгвістом А.Дюфрішем–Деженетом у 1873 році [5, с. 137 – *цит. за М.П.Кочерганом*]. Ф. де Соссюр використовує його у своїх лекціях, що і надає «фонемі» загального розповсюдження. І.О.Бодуен де Куртене чітко протиставляє «звук» як тимчасове, нестабільне у часі, акустико–фізіологічне явище і «фонему» як стійке уявлення про звук – психічний еквівалент звуку. Гіпотеза І.О.Бодуена де Куртене про психічну природу фонемі отримує продовження в роботах американського етнолінгвіста Е.Сепіра [8], а також інтерпретується і перероблюється засновником Петербурзької фонологічної школи Л.В.Щербою [11]. Фонетичним елементам і таким динамічним явищам, як кількість і наголос, приписується розрізнявальна психологічна значущість. За Л.В.Щербою, фонема є «найкоротшим елементом спільних акустичних уявлень даної мови, здатним асоціюватися у цій мові зі смисловими уявленнями і диференціювати слова» [11, с. 16]. Підсумовуючи наведені погляди: фонема як структурний елемент мови формується в площині психологічній (соціопсихічній); як одиниця смислорозрізнявальна існує в площині лінгвістичній (фонологічній/морфологічній) і як звукова одиниця реалізується в фізичній і фізіологічній площинах. Саме звукова сторона фонемі надає їй можливість бути сприйнятою та нести лінгвістичне навантаження. Тобто, звук мовлення – це матеріальна оболонка фонемі, засіб її існування. Звукову одиницю мовлення, що здатна сприйматися усіма носіями мови та безпосередньо взаємопов'язана з фонемою (одиницею мови), слід розглядати як еталон або звукотип. Л.В.Щерба ототожнює поняття «фонема» і «звукотип» («звуковий тип»): «Коли йдеться про окремі звуки мови, маються на увазі звукові типи, котрі в свою чергу складаються з численності конкретних звуків мовлення» [11, с. 8]. Проте доречніше, поряд із «фонемою» як одиницею системи мови, у явищі колективного мовлення визначити «звукотип» як діапазон вільного варіювання психічного уявлення про звук мовлення, що обмежується встановленим набором диференційних ознак. Поняття «фонема» і «звукотип» відрізняються тим, що перше належить до системи мови, а друге – до мовлення, зведеного до системи. Отже загалом, фонема є абстрактною сутністю, об'єктом, що, незважаючи на безперечність його існування, не можна спостерігати. Водночас слід цілковито погодитися із думкою І.О.Бодуена де Куртене та концепцією Московської фонологічної школи про те, що лінгвістичного значення фонема набуває лише у складі мовної одиниці, що здатна асоціюватися як із семасіологічним, так і з морфологічним уявленням мовців.

Джерела та література

1. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М.: Высшая школа, 1975. – 303 с.
2. Бодуэн де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Наука, 1963. – Т.1. – 386 с.
3. Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику. – М.: Прогресс, 2002. – 495 с.
4. Ельмслев Л. Язык и речь // История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1960. – Ч.2. – 289 с.
5. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – Київ: Академія, 1999. – 284 с.
6. Кошкин Н.И., Ширкевич М.Г. Справочник по элементарной физике. – М.: Наука, 1962. – 208 с.
7. Реформатский А.А. Введение в языкознание. – М.: Наука, 2004. – 535 с.
8. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс, 2001. – 656 с.
9. Соссюр Ф. Заметки по общей лингвистике. – М.: Прогресс, 1990. – 280 с.
10. Хомский Н., Миллер Дж. Введение в формальный анализ естественных языков. – М.: Высшая школа, 2003. – 64 с.
11. Щерба Л.В. Русские гласные в качественном и количественном отношении. – Л.: Наука, 1983. – 155 с.
12. Humboldt W. von. Trois essais sur le langage // La langue source de la nation. – Bruxelles, 1996. – P. 427–461.
13. <http://www.fr.wikipedia.org>
14. <http://www.philology.ru/linguistics>